

XIX-wieczne poszukiwania układów i brzmienia Mixtur na przykładzie organów w Alzacji

Region Alzacji leży na pograniczu Francji i Niemiec. Z historii wiadomo, że podlegał on raz administracji francuskiej, a kiedy indziej niemieckiej. Obecnie należy do Francji.¹ Dla nas ważne jest to, że właśnie tutaj w budownictwie organowym spotykały się dwie koncepcje brzmienia organów o dyspozycji romantycznej. Stąd rozpatrując układanie Mixtur na przykładzie organów alzackich, mamy materiał bardzo reprezentatywny dla dużej części Europy, która była pod wpływem tradycji francuskiej i niemieckiej w budownictwie organowym w XVIII i XIX w.

Zazwyczaj spotykamy w zapisie uproszczone wymienianie Mixtury pośród innych głosów w dyspozycji organów, czyli najczęściej z ilu składa się rzędów (chórów). Rzadziej podawany jest jej układ wyjściowy i rodzaje repetycji. W epokach poprzedzających romantyzm układanie Mixtur wydawało się dość proste. Od jakiego układu miała zaczynać się Mixtura, z reguły decydowała wysokość najwyższej brzmiącego głosu pryncypałowego w danej sekcji. Np. jeżeli najwyższym głosem była Kwinta $2\frac{2}{3}'$, to Mixtura zaczynała się układem: $2'+1\frac{1}{3}'+1'$ przy założeniu, że Mixtura będzie o trzech rzędach (chórach). Jeżeli najwyższym głosem była Superoktawa $2'$, wtedy był układ: $1\frac{1}{3}'+1'+1\frac{1}{2}'$.

Z reguły repetywanie Mixtury miało miejsce na c^1 (Do³) przez powtórzenie układu z klawisza o kwartę niżej, czyli g^0 (Sol²). W sekcji pedałowej nie stosowano repetycji ze względu na małą skalę tej sekcji. Powyższe zjawiska można zaobserwować z zachowanych dyspozycjach z XVIII w. i początku XIX w.

¹ Od mieszkańca Alzacji o. Dominika Simon'a OP wiadomo mi, że panuje tam mieszanka narodowościowa.

W Polsce w XIX wieku, mniej więcej od połowy wieku, w dyspozycjach romantycznych, spotykamy układy wyjściowe, najczęściej od $2\ 2/3'$. Sprzyja temu pomijanie Kwinty pryncypałowej $2\ 2/3'$, a zastępowanie jej Kwintą fletową i umieszczanie w dyspozycji Fletów 2-stopowych. Mixtury repetują z reguły co oktawę o kwartę lub kwintę w dół, co powoduje w całości brzmienia jej masywność i brutalność. Niekiedy przy szerokich menzurach piszczałek powstaje pytanie, czy aby nie jest to brzmienie Kornetu z rodziny fletów mieszanych.

1. Najczęściej spotykane układy Mixtur w organach alzackich

W internetowym opracowaniu dotyczącym organów z terenu Alzacji² spotykamy różne konstrukcje Mixtur. XVIII-wieczne zasady, w których brano pod uwagę najwyższy głos pryncypałowy zasadniczy i poboczny, tutaj przestaje interesować układających dyspozycję. Niekiedy trudno znaleźć uzasadnienie, dlaczego właśnie od takiego układu rozpoczyna się Mixtura i dlaczego takim układem repetuje. Czasem wydaje się, że autor dyspozycji stara się uwzględnić najwyższe głosy fletowe zasadnicze i poboczne, lecz to nie stanowi zdecydowanej zasady.

W ogólnym przedstawieniu Mixtury (fr. Fourniture) został podany przykład Mixtury 5-chórowej rozpoczynający się od układu: $2'+1\ 1/3'+1'+2\ 2/3'+1/2'$. Repetycja ma zastosowanie na klawiszach „Do”, lecz także w innym instrumencie na klawiszach Fa2 i Fa3. Tak więc, na Fa 2 znajduje się układ: $4'+2\ 2/3'+2'+1\ 1/3'+1'$, na Fa 3: $8'+5\ 1/3'+4'+2\ 2/3'+2'$.³ Można zauważyć tutaj, iż została ograniczona skala brzmienia Mixtury, ponieważ na repetycjach Mixtury są dodawane rzędy głosów o wiele niżej brzmiących niż w układzie wyjściowym. Została zagęszczona liczba dźwięków ze skali głosów 8- i 4-stopowych. Natomiast na repetycjach tworzy się akord septimowy lub jego przewroty, ponieważ spotykają się dźwięki: Fa i Sol. Taki

² Wyjściowy adres: <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/>

³ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/jeux.htm>

rodzaj Mixtury powtarza się w wielu organach alzackich, o których informacje zostały zamieszczone na wspomnianych stronach internetowych.

W polskich organach mamy najczęściej Mixtury rozpoczynające się w sekcji głównej układem, np. 3-chórowym: $2\ 2/3' + 2' + 1\ 1/3'$, który będzie repetował na każdym „Do”. Niekiedy może to być układ rozpoczynający się dwoma chórami, a później dodawane bywają kolejne chóry (wyższe od pierwszego) na repetycjach. Takie rozwiązania stosowano w przeciętnej wielkości organów, które już miały Mixturę. Trzeba jednak zauważyć, że stosowano Mixtury dość niezręcznie, ponieważ nie liczone się z wysokością brzmienia pozostałych głosów w sekcji. Stąd, np. w katedrze zamojskiej, w organach Jana Śliwińskiego Mixtura stanowi bardzo odległą konstrukcję brzmieniową w stosunku do brzmienia I manualu.⁴ Ja to nazywam „dziurą akustyczną”, ponieważ brzmienie sekcji w tutti nie jest „powiązane”, czyli sekcja brzmi sobie, a Mixtura sobie, czyli brakuje w brzmieniu pasma dźwięków pomiędzy sekcją a Mixturą. Dla eksperymentu takiego brzmienia, można połączyć w organach np. Pryncypał 8' i Mixturę rozpoczynającą się chórem $2\ 2/3'$.⁵ Pomiędzy tymi głosami powinny zabrzmieć głosy o wysokości brzmienia: 4'. Jeżeli nie ma głosów pryncypałowych, to niech będą głosy fletowe.

2. Przykłady innych układów i repetycji Mixtur

Poniżej będą podawane tylko sekcje organów z Mixturą. Jeżeli znajdą się bliżej zainteresowani konkretnym instrumentem, można go odnaleźć w internecie na podstawie adresów podawanych w przypisach.

a. **Bilwisheim, St Etienne**⁶

⁴ Instrument znany z autopsji.

⁵ Niestety takie połączenie głosów możemy usłyszeć na żywo po naszych kościołach, kiedy ma być fortissimo.

Organy 12-głosowe Georga-Friedricha Merckela. Rok budowy – 1758.⁷
 Głosy I manualu: Bourdon 16', Principal 8', Bourdon 8'. Viola de Gambe 8',
 Prestant 4', Fourniture 2-4x. Układ Mixtury:

Do1	La1	Sol2
2'2/3		4'
2'		2'2/3
	1'1/3	2'
		1'1/3

Dyspozycja organów jest typowo romantyczna, ale Mixtura przypomina jeszcze układy jeszcze wcześniejsze, nawet z organów o dyspozycji barokowej. Dlatego została tutaj uwzględniona, aby pokazać, że nie od razu Mixtura w dyspozycji romantycznej była również romantyczna. Z tabeli wynika, że trzeci chór jest dodany na La1, czyli na „A” w wielkiej oktawie. Repetycja i dodanie czwartego chóru na „g⁰” nie powoduje zagęszczenia niskich dźwięków, lecz w całości Mixtura brzmi dość „srebrzyście”. Warto zwrócić uwagę na miejsca repetycji i powstające akordy. W pierwszej repetycji na klawiszu A zabrzmiał akord złożony dźwięków: e¹+a¹+g¹ (akord z kwartą i septimą), w drugiej repetycji na klawiszu g⁰ powstanie akord: c¹+g¹+c²+g¹ (akord z pomnożoną kwintą). Problem w tym, że ta Mixtura jest w sumie za wysoka w towarzystwie pozostałych głosów.

b. Roeschwoog, St Barthélémy⁸

Organy 32-głosowe (3 man. + ped.) zbudowane w 1808 r. przez firmę; Michael Stiehr. Identyczne Mixtury w manuale głównym i pozytywie. Mixtury repetyją na klawiszach „Fa”. Druga repetycja odbywa się o oktawę niżej. Natomiast mamy tutaj tradycyjną repetycję na Fa1 i Fa3.

⁶ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgus/bilwishe.htm>.

⁷ Jest to przykład jeszcze Mixtury z XVIII-wiecznej dyspozycji romantycznej.

⁸ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/roeschwoog.htm>.

Do1	Fa1	Fa2	Fa3
1'	1'1/3	2'2/3	4'
2/3'	1'	2'	2'2/3
1/2'	2/3'	1'1/3	2'

Układ wyjściowy wydaje się dość wysoki, ale przypuszczalnie autor dyspozycji wziął pod uwagę głosy o wysokości: 2', 1/3/5 i 1', chociaż nie wszystkie z nich należą do rodziny pryncypałów. Mamy więc tutaj przykład, że przy układaniu Mixtury nie liczy się sama „piramida pryncypałów”, lecz wysokości brzmienia głosów z innych rodzin.

c. **Ecbolsheim, St Cyprien**⁹

25-głosowe organy Michaela Stiehr'a z 1815 r. Znajduje się tutaj Mixtura, która przejęła sposoby repetowania Cymbału strojonego, ponieważ na repetycjach powtarza się taka sama wysokość brzmienia. Ma dość wysoki układ wyjściowy. Przypuszczalnie ze względu na 2-stopowe Doublette.

Do1	Do2	Do3	Do4
1'	2'	4'	8'
2/3'	1'1/3	2'2/3	5'1/3
1/2'	1'	2'	4'

Identyczna Mixtura znajduje się w kościele protestanckim w **Obersoultzbach**¹⁰. Budowniczym 19-głosowych (2 man. + ped.) z 1825 r. byli organmistrzowie Stiehr i Mockers.

Do1	Do2	Do3	Do4
1'	2'	4'	8'
1'	2'	4'	8'
1/2'	1'	2'	4'

⁹ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/eckbolcy.htm>

¹⁰ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/obersoul.htm>

d. Wolxheim, St Etienne¹¹

27-głosowe organy (2 man. + ped.) z 1844 r. zbudowane przez Claude-Ignace Calinett'a. Repetycje Mixtury dość skomplikowane z układem wyjściowym wysokim.

Do1	Do2	Fa#2	Do3	Fa#3	Do4	Fa#4
1'1/3		2'2/3			4'	
1'	1'1/3	2'			2'2/3	4'
2/3'	1'	1'1/3	2'	2'2/3		
1/2'	2/3'	1'	1'1/3	2'	2'2/3	

Nowością są repetycje na Fis2, Do3 i Fis3. Istnieją, może subiektywne wątpliwości, czy ucho ludzkie jest zdolne uchwycić brzmienie takiej Mixtury w połączeniu z innymi głosami. Na repetycjach powstają akordy z septimą wielką lub małą sekundą i trytonem.

e. Wingen, St Barthélémy¹²

26-głosowe organy (2. man. + ped.) zbudowane w 1845 r. przez firmę Stiehr-Mockers. W organach znajduje się Mixtura, która na klawiszach Do 1,2 i 3 oraz Mi4 powtarza ten sam układ. Przypomina to Cymbał strojony.

Do1	Do2	Do3	Mi4
1'	2'	4'	8'
2/3'	1'1/3	2'2/3	5'1/3
1/2'	1'	2'	4'

d. Hoerdt, kościół protestancki¹³

¹¹ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/wolxheim.htm>

¹² <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/wingen.htm>

32-głosowe organy zbudowane przez firmę Stiehr-Mockers w 1847 r. Mixtura na Do2 powtarza układ wyjściowy. Natomiast na d3 jest układ inny i powtórzony na Sol4. W rezultacie jest to nisko brzmiąca Mixtura.

Do1	Do2	Do3	Sol4
1'1/3	2'2/3	4'	8'
1'	2'	2'2/3	5'1/3
2/3'	1'1/3	2'	4'
1/2'	1'	1'1/3	2'2/3

e. Uhwiller, Sts Pierre et Paul¹⁴

26-głosowe organy (2 man. + ped.) z 1878 r. Zbudowali je Teodor i August Stiehr. Jest tutaj nisko brzmiąca Mixtura. Na pierwszej repetycji, Do2, został powtórzony układ wyjściowy. Na trzeciej repetycji mamy powtórzenie o kwartę w dół. Natomiast na repetycjach czwartej i piątej zachowany został układ z trzeciej repetycji.

1'	2'	2'2/3	5'1/3	10'2/3
2/3'	1'1/3	2'	4'	8'
1/2'	1'	1'1/3	2'2/3	5'1/3
1/3'	2/3'	1'	2'	4'

f. Waldolwisheim, St Pancrace¹⁵

23-głosowe organy (2 man. + ped.) z 1863 r. zbudowane przez firmę Stiehr-Mockers. Mixtura rozpoczyna się układem 3-chórowy, na Do2 jest już 4-chórowa. Repetuje co oktawę – kwarta na kwintę. Jest to układ powszechnie stosowany.¹⁶

¹³ <http://persp.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/hoerdtpr.htm>

¹⁴ <http://preso.wanadoo.fr/eisnber/orgues/uhlwille.htm>

¹⁵ <http://perso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/waldolwi.htm>

¹⁶ Układ bardzo często stosowany przez polskich organmistrzów nawet w XX w.

1'1/3	2'	2'2/3	5'1/3	8'
1'	1'1/3	2'	4'	8'
2/3'	1'	1'1/3	2'2/3	5'1/3
	2/3'	1'	2'	4'

g. Westhouse, St Matthieu¹⁷

21-głosowe organy z 1896 r. firmy Louis Mockers. Mixtura 3-chórowa repetująca na klawiszach Do: na Do2 repetuje układem o kwintę w dół, na Do3 o kwartę w dół.

Do1	Do2	Do3
2'2/3	4'	5'1/3
2'	2'2/3	4'
1'1/3	2'	2'2/3

Wnioski:

1. Przy układaniu układu wyjściowego Mixtury nie jest brana pod uwagę tzw. piramida pryncypałów
2. Większość organów alzackich ma klasyczna Mixturę, czyli repetującą wg zasady „kwarta na kwintę”.
3. Niektórzy organmistrzowie odbiegają od tej zasady i układają inne Mixtury. Należy do nich C. I. Callinet, firma rodzinna Stiehr i Mockers.
4. Repetycje mają miejsce na klawiszach: Do, Fa, Fis, La i rzadko na Si bemol.
5. Przedstawione wyżej przykłady potwierdzają fakt poszukiwania nisko brzmiących Mixtur, które sprawiały, że organy z ich użyciem miały zwielokrotnione dźwięki podstawowe i alikwot kwinty.

¹⁷ <http://preso.wanadoo.fr/eisenberg/orgues/westhous.htm>

6. Na uwagę zasługuje stosowanie Mixtur z układem septimy małej. Callinet zastosował układ z septimą wielką, co w przewrotach akordowych daje również brzmienie sekundy małej. Dysonansowe akordy Mixtury tym bardziej powodowały jej przytłaczające brzmienie w połączeniu z innymi głosami.

o. Waldemar Kapeć OP